

kürtülmesi dolayısıyla III. Mustafa'ya gazi unvanı verilmişti. I. Abdülhamid ise Osmanlı-Avusturya-Rus savaşlarının ilk yıllarında elde edilen bazı askerî başarılarından dolayı 1788'de bir fetva ile gazi unvanını almış ve bu unvanın hutbelerde okunması için her tarafa ferman gönderilmişti (Emecen, *TD*, XXXIII [1982], s. 252). Bu anlayış daha sonra da devam etmiş, II. Abdülhamid Doksanüç Harbi'nden dolayı Şeyhülislâm Hayrullah Efendi'nin fetvasıyla gazi unvanını almış, tuğrasına ve devrinde basılan paralara bu unvanını koydurmuş, hutbelerde okunması için ferman çıkartmıştı. Aynı savaşta gösterdikleri kahramanlıklar dolayısıyla Plevne müdafii Osman Paşa ile Doğu Anadolu cephesi kumandanı Ahmed Muhtar Paşa'ya Sultan Abdülhamid tarafından gazi unvanı verilmiştir. Nihayet Sakarya Meydan Savaşı'ndan sonra 19 Eylül 1921 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Mustafa Kemal'e mareşal rütbesiyle birlikte gazi unvanı verilmesi de bu geleneğin bir devamıdır. Laikliğin ve soyadı kanununun kabulünden sonra bile gazi unvanının kullanımı devam etmiştir. Türkiye'de 1927'den beri her yıl düzenlenen Gazi Koşusu bu unvanla yapılmaktadır. Eski adı Gazi Eğitim Enstitüsü olan yüksek okul 1982 yılında Gazi Üniversitesi'ne dönüştürülmüştür. İstiklâl Savaşı'na katılarak İstiklâl madalyası alanlara "İstiklâl Savaşı gazisi" denmektedir. Aynı şekilde Kore ve Kıbrıs savaşlarına katılanlar da bu unvanla anılır.

Osmanlılar'da gazâ anlayışı ayrıca, Arap edebiyatındaki "megâzi" kitapları gibi "gazânâme" veya daha yaygın ifadesiyle "gazavatnâme" adı altında bir edebî türün ortaya çıkması ile de kendini gösterir. Gazâ ruhu ve gazilik Türk kültüründe derin izler bırakmış, gazi sadece unvan olarak değil isim olarak da kullanılırken bunun müennesi olan "gaziye" de kadınlara ad olarak verilmiştir. Halep Eyyübî hükümdarının kızının adı Gaziye Hatun'dur. Kırım Hanlığı'nda gazi sıfatı aynı zamanda ad haline gelmiştir. Meşhur Kırım Hanı Gazi Giray dışında hanlık makamına geçen iki Gazi Giray Han daha vardır. Anadolu'da bugün gazi adına özellikle Alevî kesiminde sıkça rastlanır. Öte yandan şehir için de bu unvanın kullanıldığı dikkati çeker. Antep halkının İstiklâl Savaşı'nda gösterdiği kahramanlık dolayısıyla bu şehrin adına gazi sıfatının eklendiği bilinmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Hamza, *XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış «Satır-Arası» Kur'an Tercümesi* (haz. Ahmet Topaloğlu), İstanbul 1978, II, 223, 722; R. Dozy, *Supplément aux dictionnaires arabes*, Leiden 1881 — Beyrouth 1968, II, 212; *Türk Lugatı*, III, 577; Wensinck, *el-Mu'cem*, "gâz" md.; *Müsned*, I, 20, 53; Buhârî, "Cihâd", 38, "Ta'bir", 12, "Humus", 13; Müslim, "Cihâd", 135-136; Tirmizî, "Zekât", 18, "Da'avât", 5; Neşrî, *Cihânnümâ* (Unat), I, 5, 55, 215-217; Beyhakî, *Târîh* (Hüseynî), s. 122; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, III-IV, 176-177; Eflâkî, *Menâkıbü'l-ârifin*, I, 158, 485, 506, 656, 662; II, 948-949; İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, 337, 355-356; Ahmedî, *Dâstân ve Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osmân* (haz. Çiftçiöğlu N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri I* içinde), İstanbul 1925-49, s. 6-8, ayrıca bk. tür.yer.; Karamânî Mehmed Paşa, *Osmanlı Sultanları Tarihi* (a.e. içinde), s. 366; Aşıkpaşazâde, *Târîh*, s. 43, 160, 205, ayrıca bk. tür.yer.; *Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehmed Hân* (nşr. Halil İnalıcık — Mevlüd Oğuz), Ankara 1978, s. 9, 24, 45-46, 54, 62; Peçuyul İbrâhim, *Târîh*, I, 18; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyât* (nşr. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, tür.yer.; Silâhdar, *Târîh*, II, 547-548; Enverî, *Düsturnâme*, tür.yer.; Köprülü, *İlk Mutasavvıflar* (İstanbul 1919), Ankara 1991, tür.yer.; a.mlf., *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu* (Ankara 1959), Ankara 1972, s. 138, 146-148, 152-153; P. Wittek, *The Rise of Ottoman Empire*, London 1938, tür.yer.; a.mlf., "Deux chapitres de l'histoire des turcs de Roum", *Byzantion*, XI, Bruxelles 1936, s. 285-319; Barthold, *İslâm Medeniyeti*, s. 208, 210, 239; a.mlf., *Türkistan*, s. 225; E. Werner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlı Feodalizminin Oluşma Süreci* (trc. Orhan Esen — Yılmaz Öner), İstanbul 1986, I, 77, 113, 116 vd.; Osman Turan, *Selçuklular Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988, s. 82-95; Abdülkadir Özcan, "Türklerde Gazâ Geleneği", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hâtıra Kitabı*, İstanbul 1995, s. 362-368; a.mlf., "Ayyâr", *DİA*, IV, 296; Feridun M. Emecen, "Saruhanogulları ve Mevlevilik", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hâtıra Kitabı*, İstanbul 1995, s. 286-287; a.mlf., "Gazâya Dâir-XIV. Yüzyıl Kaynakları Arasında Bir Gezinti", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Ankara 1995, s. 191-197; a.mlf., "Târîh-i Lebîbâ'ya Dâir", *TD*, XXXIII (1982), s. 252; Abdülbaki Gölpınarlı, "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", *İFM*, XI/1-4 (1949-50), s. 80 vd.; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", a.e., s. 524 vd.; R. C. Jennings, "Some Thoughts on the Gazi - Thesis", *WZKM*, LXXVI (1986), s. 151-161; Şinâsî Tekin, "XIV. Yüzyılda Yazılmış Gazilik Tarıkası (Gaziliğin Yolları) Adlı Eski Bir Anadolu Türkçesi Metni ve Gazâ / Cihâd Kavramları Hakkında", *TUBA*, XIII (1989), s. 139 vd.; a.mlf., "Türk Dünyasında Gazâ ve Cihad Kavramları Üzerine Düşünceler", *TT*, XIX/109 (1993), s. 9-19; XIX/110 (1993), s. 73-80; Dihhudâ, *Lugatnâme*, XX, 41 vd.; "Gâzi", *İA*, IV, 733; Halil İnalıcık, "Türkler", a.e., XII/2, s. 287 vd.; I. Melikoff, "Ghâzi", *Eİ²* (Fr.), II, 1068-1069; "Gazi", *TDEA*, III, 305; "Gazi", *ABR*, IX, 322-323.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

II. Mahmud devrinde basılan altın "gazi sikke"
(İstanbul Arkeoloji Müzesi, Teşhir, nr. 1953)

GAZİ

(غازی)

II. Mahmud zamanında basılan altın sikkelerden biri.

II. Mahmud'un tahta çıkışının 21. yılından (1244/1828) başlayarak sadece iki yıl darbedilmiş olup halk dilinde "hayriye" ve "sandıklı" olarak adlandırılmıştır. Sikkenin ön yüzünde ortada tuğra, etrafında "sultân-i selâtin-i zamân", diğer yüzünde ortada "duribe fi Kostantiyye 1223", çevresinde "Gazi Mahmud Han" yazısı vardır. Bundan dolayı bu sikkeye "gazi altını" denilmiştir. İstanbul, Bağdat ve Mısır'da basılan sikkelerin çifte, tek ve nisfiyeleri mevcuttur. "Edirne gazisi" ise Sultan Mahmud'un Edirne gezisi dolayısıyla İstanbul'da darbedilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İsmail Galib, *Takvîm-i Meskûkât-ı Osmâniyye*, İstanbul 1307, s. 374; Süleyman Südi, *Usûl-i Meskûkât-ı Osmâniyye ve Ecnebiyye*, İstanbul 1311, s. 74; Artuk, *İslâmî Sikkeler Kataloğu*, II, 680; Pakalın, III, 122.

İBRAHİM ARTUK

GAZİ, Seyfeddin

(bk. SEYFEDDİN GAZİ).

GAZİ AHMED MUHTAR PAŞA

(1839-1919)

Osmanlı Sadrazamı.

1 Kasım 1839'da Bursa'da doğdu. Babası Katırcıoğlu ailesinden Hacı Halil Ağa'dır. 1856 yılında Bursa Askerî İdâdisi'ni, 1860'ta Harbiye Mektebi'ni birincilikle bitirerek teğmen oldu, bir yıl sonra da kurmay yüzbaşılığa yükseldi. İlk kıta hiz-

metine, Hersek ve Karadağ'daki isyanı bastırmakla görevli Serdârîekrem Ömer Lutfi Paşa'nın maiyetinde başladı. Gösterdiği başarı üzerine Mecîdî nişanı ile taltif edildi. 1862'de Harbiye Mektebi'ne öğretmen oldu. 1 Mayıs 1864'te binbaşılığa yükseldi ve Kozan'da çıkan isyanı bastırmak için teşkil edilen Fırka-i İslâhiyye'de görevlendirildi. 1866'da İstanbul'a döndükten sonra yarbaylığa terfi etti ve Şehzade Yüsf İzzeddin Efendi'nin hocalığına getirildi. Bu arada Sultan Abdülaziz'in maiyetinde Avrupa seyahatine çıktı. 30 Mayıs 1868'de Karadağ sınırını düzenlemeye memur olan Muhtelit Arazi Komisyonu'na birinci komiser tayin edildi. 2 Mayıs 1869 tarihinde albaylığa yükseldi ve 9 Mart 1870'te komiserlik görevi yanında Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî üyeliğine getirildi. 9 Eylül 1870'te hastalığından dolayı komiserlikten istifa ederek İstanbul'a döndü. 6 Aralık 1870 tarihinde mirlivâliğe terfi ettirilen Ahmed Muhtar, Yemen isyanlarını bastırmak üzere kurulan ordunun kumandan yardımcılığına getirildi. Böylece kıta hizmetine başladıktan dokuz yıl sonra paşalığa yükselmiş oldu. Yemen'de iki yıl beş ay dokuz gün kaldı. Bu sırada Reyde'yi teslim alarak Asir isyanına son verdi. Bu başarısı üzerine 17 Mayıs 1871'de ferikliğe yükseltildi, aynı zamanda da Yemen vali ve kumandan vekilliğine tayin edildi. 10 Eylül 1871'de kendisine müşirlik rütbesiyle Yemen vali ve kumandanlığı verildi. Böylece otuz iki yaşında müşir oldu. Daha sonra San'a'ya da teslim alarak Yemen isyanına son verip bölgede devlet otoritesini yeniden kurdu ve Yemen'i bir vilâyet haline getirdi. Bölgeyi askerî ve idarî bakımdan yeniden teşkilâtlandırdı ve imar etmeye çalıştı. 15 Mayıs 1873'te Nâfia Nâzirliği'ne tayin edildiğinden İstanbul'a döndüyse de 11 Temmuz 1873'te Girit vali ve kumandanlığına, 2 Ağustos 1873'te İkinci Ordu müşirliğine tayin edildi ve Şumnu'ya gitti. 16 Eylül 1874'te Dördüncü Ordu müşirliği ve Erzurum valiliğine getirildi. Bu görevde iken muhtemel bir Osmanlı-Rus harbine karşı Doğu Anadolu'da gerekli savaş tedbirlerini almaya başladı. Fakat Sadrazam Mahmud Nedim Paşa ile anlaşmazlığa düşünce 14 Aralık 1875'te İstanbul'a çağırıldı. O sıralarda Şehzade Yüsf İzzeddin Efendi'nin kumandasında bulunan Hassa Ordusu kurmay başkanlığına ve buna ek olarak Bosna-Hersek başkumandanlığına tayin edildi.

13 Ocak 1876 tarihinde Mostar'a giden Ahmed Muhtar Paşa âsilere karşı askerî harekâta başladı. Duga savaşını kazandıktan sonra Gaçka'ya yöneldi. Bu sırada Abdülaziz'in tahttan indirilerek yerine V. Murad'ın padişah yapılması Balkan hristiyanlarına cesaret verdiğinden Bosna-Hersek meselesi daha da karıştı. 1 Temmuz 1876'da Sırbistan, ertesi gün de Karadağ Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etti. Bu durum karşısında Ahmed Muhtar Paşa Hersek'teki kuvvetlerini Mostar ve civarında topladı; sonra da Nevesin, Podveleş ve diğer önemli yerlere askerlerini yerleştirerek sükûneti sağladı. Karadağlılar bölgeye saldırınca onlarla savaşa tutuştu ve Karadağ topraklarına girdi. Türk kuvvetlerinin başansı üzerine Avrupa devletleri İstanbul'da bir konferansın toplanmasını kararlaştırdılar. Hersek'te bulunan Ahmed Muhtar Paşa, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu göz önünde tutarak seraskerliğe bir telgraf gönderdi; Balkan bunalımını çözmek için 23 Aralık 1876'da toplanacak İstanbul Konferansı'nda hükûmetin bazı tavizler vererek bile olsa vaziyeti idare etmesini ve Rusya ile bir savaşa girilmemesini istedi. Ancak bu telgraf İstanbul'da kendisinin aleyhine bir tepkinin doğmasına yol açtı ve 27 Aralık 1876'da Hersek kumandanlığından alınarak geri çağırıldı. 3 Ocak 1877'de Girit vali ve kumandanlığına, ardından da 8 Şubat 1877'de Dördüncü Ordu müşirliğiyle Anadolu Harp Ordusu başkumandanlığına tayin edildi.

Ahmed Muhtar Paşa, Serasker Redif Paşa ile birlikte Anadolu için bir savaş planı hazırladı. Bu planda, her cepheye savunmada kalma ve donanma ile Karadeniz'i sürekli olarak tarama esas alındı. Padişahın huzurunda yapılan bir toplantıda planın aynen uygulanmasına karar verildikten sonra paşa görev yeri olan Erzurum'a hareket etti. 7 Nisan 1877 tarihinde Erzurum'a ulaşarak önce Doğu Anadolu ordusunu düzene koymaya çalıştı. Dördüncü Ordu'da mevcut 48.000 askerle, 300 kilometreden fazla bir cepheye sahip olan savaş alanını savunmaya mecbur oldu. Diğer taraftan ordunun çeşitli eksiklikleri vardı. Bu olumsuz şartlar altında 24 Nisan 1877 gecesi Ruslar'ın Türk sınırına saldırmasıyla 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) Doğu Anadolu'da ve Balkanlar'da başladı. Ruslar'ın 17 Mayıs 1877'de Ardahan'ı ele geçirmeleri üzerine Ahmed Muhtar Paşa Soğanlı, Eleşkirt ve

Erzurum'a yeterli sayıda ihtiyat askeri yerleştirdikten sonra ordusunu geri çekerek Köprüköy ve Deveboynu civarında topladı, arkasından da karargâhını Hünkârdüzü'ne nakletti. Ruslar'ın Bayezit'i (Doğubayazıt) işgal etmeleri ve Kars'ı kuşatmaya başlamaları karşısında Ahmed Muhtar Paşa 21 Haziran 1877 günü karşı hücumla geçti ve Ruslar'ı Deli Baba (Halyas Savaşı) adı verilen çarpışmalarda, arkasından da 25-27 Haziran'da Zivin'de mağlûp etti; Rus kuvvetleri Gümrü önlerine kadar çekildiler. Türk kuvvetleri, 25 Ağustos 1877 günü de âni bir hücumla Ruslar'ı yenerek Gedikler (Kızıltepe) zaferini kazandı. Bunun üzerine II. Abdülhamid Ahmed Muhtar Paşa'ya "gazi" unvanı ile bir kılıç, iki at ve murassa' Mecîdî nişanı verdi. Ancak Muhtar Paşa'nın ordusunun pek çok eksiği vardı. Hükûmetten sürekli yardım istemesine rağmen bu istekleri karşılanmıyordu. Bu sırada yeni takviye kuvvetleri alan Rus ordusunun 2 Ekim 1877 günü 70.000 askerle hücumla geçmesi üzerine başlayan ve üç gün süren Yahniler Savaşı'nda Muhtar Paşa 34.000 kişilik kuvvetiyle Ruslar'ı yine mağlûp etti. Yahniler Savaşı, hem istihkâm hem de meydana savaş olarak harp tarihinin kaydedeceği önemli askerî harekâttan biri olmuştur. Gazi Ahmed Muhtar Paşa 9 Ekim'de Alacadağ'a çekilmek zorunda kaldı. Ruslar 10 Ekim'den itibaren tekrar ilerlemeye başladılar. 15 Ekim'de yapılan Alacadağ Savaşı'nı kazandılar ve bir kısım Türk askerini teslim aldılar. Muhtar Paşa yenilgi üzerine Kars'a çekildi, gerekli savunma hazırlıklarını yaparak şehrin kumandasını Hâmi Paşa'ya bıraktıktan sonra küçük bir birlikle Köprüköy'e gitti. Burada Erzurum'u savunmak için kuvvetli bir hat kurduysa da 4 Kasım'da Deveboynu'nda yapılan savaşta Ruslar'a yenildi ve elinde kalan az sayıdaki askerle Erzurum'a gelip onları Aziziye tabyalarına yerleştirdi. Şehri savunmak için bazı tedbirler alan paşa, 8 Kasım'da Ruslar'ın Aziziye tabyalarına hücum etmeleriyle çıkan şiddetli çarpışmada onları Erzurum halkıyla birlikte bozguna uğratarak Deveboynu'na kadar geri çekilmeye mecbur bıraktı. Aziziye'de kazanılan bu zaferle Rus ordusunun Doğu Anadolu'daki ilerlemesi durdurulmuş oldu. Ancak Kars'ın 18 Kasım'da Ruslar'ın eline geçmesi üzerine paşa Erzurum'da savunma yapmak için yeni tedbirler aldı. Kış mevsimi geldiğinden Doğu Anadolu cephesinde savaş

harekâtı yavaşladı. Bu sırada Gazi Ahmed Muhtar Paşa İstanbul'a çağrıldı. 9 Ocak 1878 günü İstanbul'a gitti. Böylece Dördüncü Ordu müşirliğiyle Anadolu Harp Ordusu başkumandanlığı görevi de sona erdi.

Aleyhine birtakım dedikoduların çıkmasına rağmen Gazi Ahmed Muhtar Paşa 17 Ocak 1878 günü Çatalca istihkâm-ları başkumandanlığına tayin edilerek yeni kurulmakta olan kuvvetin başına getirildi. Fakat İstanbul önlerinde Türk kuvvetlerinin mevzilenmesi konusunda II. Abdülhamid ile anlaşmazlığa düştü. Kendi planında ısrar edince de 29 Mart'ta görevinden alınarak Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye reisliğine tayin edildi. Bu görevine ek olarak da Tophane müşirliğine getirildi. 9 Eylül 1878'de isyan halinde bulunan Girit'e gönderildi. Burada âsilerin liderleriyle görüşükten sonra onlarla Girit'e yeni bir düzen getiren Halepa sözleşmesini imzaladı (23 Ekim 1878). Bunun arkasından, Yunanistan sınırında değişiklik yapacak Türk-Yunan komisyonuna birinci komiser tayin edildi ve Preveze görüşmelerinde uyguladığı taktiklerle meseleleri çıkmaza sokarak Yunanistan'a toprak verilmesini önledi. 27 Mart 1879'da Üçüncü Ordu müşirliğiyle Manastır valiliğine getirildi. 5 Kasım'da bu görevle birlikte Karadağ sınırının düzenlenmesine memur edildi. Mart 1880'de Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye reisliğinden, 27 Ağustos 1880'de de Üçüncü Ordu müşirliğiyle Manastır valiliğinden azledildi. Üç gün sonra padişahın başkanlığında kurulmuş olan Teftiş-i Askerî Komisyonu reis vekili oldu. Yunanistan sınırı için İstanbul'da toplanan konferansa katılan (1881) paşa, askerî manevraları takip etmek ve padişahın hediyelerini sunmak üzere Almanya (1883) ve İtalya'ya (1884) gitti.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa, İngiltere'nin 1882 yılında Mısır'a asker çıkarmasıyla başlayan Mısır meselesini çözmek ve 24 Ekim 1885 tarihli Osmanlı-İngiliz Anlaşması'na göre İngiliz askerlerinin Mısır'ı boşaltmasının şartlarını hazırlamak amacıyla yapılacak görüşmelere katılmak üzere 5 Kasım 1885'te Mısır fevkalâde komiserliğine tayin edildi. 1 Ocak 1886'da İngiliz komiseri Sir Henry Drummond Wolf ile görüşmelere başladı. Ancak onun uzlaşmaz tutumu sebebiyle bir sonuç alamadı ve görüşmeler Sir Wolf'un ülkesine geri çağırılmasıyla kesildi. İngiltere bir daha Mısır'a komiser gönder-

mediği, dolayısıyla İngiliz askerleri Mısır'da kalmakta devam ettiği halde II. Abdülhamid Gazi Ahmed Muhtar Paşa'yı Mısır'da bıraktı ve onun İstanbul'a dönmesine izin vermedi. Paşa Mısır'da kaldığı süre içinde devleti hem hidivlere hem de İngilizler'e karşı en iyi şekilde temsil etmeye çalıştı. İstanbul'a da ancak 1908'de II. Meşrutiyet ilân edilince dönebildi.

İstanbul'a geldikten hemen sonra 13 Eylül 1908'de yeni teşkil edilen Meclis-i Mehâmm-ı Harbiyye üyeliğine tayin edilen Gazi Ahmed Muhtar Paşa, 16 Aralık 1908'de padişah tarafından Âyan Meclisi üyeliğine ve reis vekilliğine getirildi. 27 Ocak 1909'da Mısır fevkalâde komiserliğinden ve Meclis-i Mehâmm-ı Harbiyye üyeliğinden azledildi. Âyan Meclisi reis vekili olarak, 31 Mart Olayı üzerine İstanbul'da meydana gelen gelişmelerde ve II. Abdülhamid'in tahttan indirilip yerine Mehmed Reşad'ın geçirilmesinde önemli rol oynadı. 3 Haziran 1909'da, fevkalâde elçi sıfatıyla bir heyetin başında yeni padişahın cülüsünü bildirmek üzere bazı Avrupa başşehirlerine gitti. 3 Aralık 1909 tarihinde emekli oldu. Bu arada Âyan Meclisi'nde askerî, siyasî ve malî konularda önemli öneriler vererek aktif üyeler arasında yer aldı. 13 Ekim 1911'de Said Paşa sadrazam olunca Âyan Meclisi reisliğine tayin edildi. Ülkede İttihat ve Terakkî hükümetlerine karşı muhalefetin şiddetlenmesi, önemli iç ve dış meselelerin devletin varlığını tehdit etmeye başlaması üzerine tarihî kişiliği, büyük şöhreti ve tarafsızlığı sebebiyle 21 Temmuz 1912 tarihinde sadrazamlığa getirildi. Bir gün sonra da, içinde üç eski sadrazamın bulunmasından dolayı "büyük kabine", veya oğlu Mahmud Muhtar Paşa'nın da Bahriye nâzırı olması sebebiyle "baba-oğul kabinesi" diye anılan tarafsız bir hükümet kurdu.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa sadrazamlığı döneminde önce ülkede iç düzeni kurmak istedi. Sonra da Balkan bunalımının gittikçe şiddetlenmesi üzerine Osmanlı Devleti ile İtalya arasında sürmekte olan Trablusgarp Savaşı'na Uşi Antlaşması'nı (18 Ekim 1912) imzalayarak son verdi. Ancak bütün çabalarına rağmen Balkan Savaşı'nın çıkmasına engel olamadı. Bu savaşın başlamasından hemen sonra Osmanlı ordularının uğradığı yenilgi ve iç politikadaki gelişmeler üzerine 29 Ekim 1912'de sadrazamlık-

tan istifa etmek zorunda kaldı. Ardından Âyan Meclisi üyesi olarak siyasî hayatı devam ettirse de yeniden iktidara gelen İttihatçılar'la arası açıldığından aktif bir görevde bulunamadı. Bu arada İttihat ve Terakkî hükümetince Balkan Savaşı yenilgisinden sorumlu tutularak 22 Temmuz 1914'te Divân-ı Âlî'ye verildi. Fakat Meclis-i Meb'ûsan 2 Ağustos 1914'te kapatıldığı için bundan bir sonuç alınamadı. Âyan olarak bir süre daha görev yaptı. 21 Ocak 1919 tarihinde Feneryolu'ndaki köşkünde vefat etti ve Fâtiht Sultan Mehmed Türbesi civarında toprağa verildi.

Seksen yıllık ömrünün elli beş yılını fiilen devlete hizmet etmekle geçiren Gazi Ahmed Muhtar Paşa her şeyden önce iyi bir asker ve kumandandı. Bunun yanında insanî cephesi kuvvetli bir kimse olarak tanınmıştır. Askerî alandaki üstün meziyetleri ona, döneminde sadece üç kişiye lâıyk görülen gazi unvanını kazandırdı. Görev ve prensiplerini şahsî menfaatlerinin üstünde tutan Ahmed Muhtar Paşa mert, cesur, doğru, çalışkan, modern düşünceli ve sade yaşamayı esas alan bir karaktere sahipti.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa çeşitli maddiyalar almıştır. Nişân-ı Âlî-i İmtiyâz ve murassa' Osmânî, Murassa' İftihar, Rusya ve Karadağ muharebeleri madalyaları, Almanya'nın Kırmızı Kartal, Avusturya'nın Leopold, İtalya'nın St. Lazar, Fransa'nın Légion d'honneur, İngiltere'nin St. George et Michel, Yunanistan'ın St. Suver nişanlarının büyük kordonları bunların başlıcalarıdır.

Fransızca bilen Ahmed Muhtar Paşa devlet adamlığı ve askerliği yanında ilimle de meşgul olmuş, en çok matematik ve astronomi üzerinde çalışmıştır. Bundan dolayı kendisine "büyük matematikçi" ve "büyük astronomi âlimi" unvanları verilmiştir.

Eserleri. 1. *Riyâzü'l-Muhtâr Mir'âtü'l-mikât ve'l-edvâr maa Mecmûati'l-eş-kâl* (Bulak 1303, 1306). İstanbul'da yazılıp müellifin Mısır'da görevli bulunduğu sırada Kahire'de basılan eser basıta, usturlap ve bunlarla yapılan zaman ve astronomik hareket ölçmeleriyle enlem ve boylam tayinleri hakkında geniş bilginin yer aldığı iki ana bölümle şemsi ve kamerî takvime dair konuların yer aldığı sonuç kısmından meydana gelmektedir. Metinler kısmı 387 sayfa tutan kitabın ayrıca Ressam H. Sabri Matbaası'nda basılmış, otuz altı levha içinde 105 şe-

Gazi Ahmed
Muhtar Paşa

kilden meydana gelen *Mecmûa-i Eşkâl* adlı bir de ilâvesi bulunmaktadır. Müellifin bu esere yazdığı elli sekiz sayfalık zeyil ise (*Riyâzü'l-Muhtâr Mir'âtü'l-mikât ve'l-edvâr Zeyli*) yine Kahire'de basılmıştır (1304). **2. Islâhu't-takvîm** (Yegen Şefik Bey Mansûr tarafından yapılan Arapça tercümesiyle birlikte, Kahire 1307). Türkçe ve Arapça metinleri karşılıklı iki sütun halinde düzenlenen bu eserde müellif, takvim usulleri ve takvime dair eserler hakkında geniş bilgi verdikten sonra Osmanlı malî yılı olarak uygulanan takvimin sakat yönlerini belirterek hicrî-şemsî yıl esasına göre yeni ve kusursuz bir sistem teklif etmekte ve sonunda bu sisteme göre hazırladığı, hicretten milâdî 2212 yılına kadar kamerî-hicrî, milâdî ve şemsî-hicrî yıl başlarının birbirine çevrimini tesbit eden ayrıntılı bir cetvele yer vermektedir. Eserde ayrıca Osmanlı malî yıllarının hicrî ve milâdî karşılıklarını gösteren iki tablo ile, hesap edilerek tarih karşılıklarının bulunmasına yarayan beş tablo bulunmaktadır. Fransızca'ya da çevrilen bu eserden dolayı (*La réforme du calendrier traduit de l'original turc*, Leiden 1898) Alman Devleti müellifine özel altın madalya vermiştir. **3. Takvîm-i Sâl** (İstanbul 1328). Takvim hakkında verilen ön bilgilerden sonra Osmanlı Devleti'nde takvim reformuna olan ihtiyacın gerekçesinin örneklerle açıklandığı bir risâledir. Eser aynı yıl içinde *Sene-i Mâliyyenin Hicrî Sene-i Şemsîye ile İstibdâline Dair* adıyla bir defa daha basılmıştır. **4. Takvîmû's-sinîn** (İstanbul 1331). Tanzimat Fermanı'nın ilân edildiği 1255 hicrî-kamerî tarihini takip eden 1256 (1840) malî yılından başlayarak 1350 (1934) malî yılına kadar her günün karşılığı olan hicrî-kamerî, hicrî-şemsî ve milâdî tarihleri tek tek göstermek suretiyle düzenlenen bir eserdir. Kitabın 1840-1925 yıl-

larını kapsayan bölümünün Yücel Dağlı ve Hamit Pehlivanlı tarafından, 1917'de takvimle ilgili olarak yapılan değişiklikler de göz önünde bulundurularak hazırlanan yeni bir düzenlemesi yayımlanmıştır (Ankara 1993). Yukarıda anılan eserler takvimle ilgili olarak yapılan birçok yayına, bu arada günümüzde yaygın bir şekilde kullanılan Faik Reşit Unat'ın *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*'na (Ankara 1940) temel kaynak olmuştur. **5. Serâirü'l-Kur'an fî tekvîni ve ifnâi ve îdeti'l-ekvân** (İstanbul 1336). Ahmed Muhtar Paşa, kendi döneminde astronomi ilmindeki en son gelişmelerle dinî bilgisini birleştirmek suretiyle hazırladığı bu eserinde Kur'an-ı Kerim'in müsbet ilimlere uygunluğunu ve gelişen ilimlerle asla çatışmadığını göstermek istemiştir. Bir mukaddime, üç bölüm ve bir hâtmeden oluşan eserde âlemin yaratılması ve hayatın başlaması, kıyamet günü ve yeniden yaratılış konuları, Kur'an'dan seçilen âyetlerin yeni astronomi telakkileri ve nazariyelerine göre yorumları yapılarak incelenmektedir. Bu yolda hazırlanmış ciddi ve derli toplu ilk eser sayılan *Serâirü'l-Kur'an*, Seyyid Muhibbuddin el-Hatîb tarafından Arapça'ya çevrilerek Emîr Şekîb Arslan'ın önsözüyle basılmıştır. Ayrıca Ali Turgut eseri sadeleştirip açıklamalar ilâve ederek *Yaratılış ve Ötesi* adıyla yayımlamıştır (İstanbul 1989). **6. Sergüzeşt-i Hayâtının Cild-i Sânisî: 1294 Anadolu'da Rus Muharebesi** (İstanbul 1328). Bu eserde, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde Anadolu cephesindeki savaş hareketini geniş olarak anlattıktan sonra 1878 yılında tayin edildiği Çatalca istihkâmları başkumandanlığı sırasında başından geçen olayları kaydetmiştir. Eserin sonunda müellifin kısa bir hal tercümesi de bulunmaktadır. Kitap özellikle Doksanüç Harbi'ne dair temel kaynak niteliğindedir. **7. Temmuz 1330'da Meclis-i Meb'ûsân'da Geçen Dîvân-ı Âlî Bahislerine Bir Nazar** (basıkı yeri ve tarihi yok). Balkan Savaşı yenilgisinin suçlusu olarak 1914 yılında Dîvân-ı Âlî'ye sevk edilen Ahmed Muhtar Paşa'nın kendisine sorulan sorularla bunlara verdiği cevaplardan meydana gelen eserde, Balkan Savaşı öncesinde Balkanlar'ın durumu ile Osmanlı-Balkan devletleri ilişkilerinden de bahsedilmektedir. Kitap, Balkan Savaşı ve bu savaşın hemen öncesinde Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyasetiyle askerî

durum hakkında bir kaynak mahiyetindedir.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın *El Ba-sîtası Risâlesi* (İstanbul 1283, 1327); *Sene-i Mâliyyenin Lüzûm-ı Islâhı Hakkında Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın Takriri Sûretidir* (İstanbul 1326); *Devlet-i Aliyye-i Osmâniye'de Târîh-i İktisâdî Nasıl Olmalıdır* (İstanbul 1328); *İsti'mâlî Takarrür Eden Takvîm-i Mâlî 1332* (İstanbul 1332) adlı bazı risâleleri de bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Gazi Ahmed Muhtar Paşa, *Sergüzeşt-i Hayâtının Cild-i Sânisî: 1294 Anadolu'da Rus Muharebesi*, İstanbul 1328; Râşid Paşa, *Yemen ve San'a Tarihi*, İstanbul 1290, II, 6 vd.; Rüşdî, *Yemen Hatıraları*, İstanbul 1325, s. 38 vd.; *Mir'ât-ı Hakikat*, I, 68 vd.; Ali Fuad, *1294 Osmanlı-Rus Seferi*, İstanbul 1326, I, 167 vd.; Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, İstanbul 1327, I, 81 vd.; Mehmed Ârif, *Başımıza Gelenler*, İstanbul 1328, s. 17 vd.; Serkis, *Mu'cem*, I, 399; II, 1951-1952; İ. Halil Sedes, *Osmanlı-Rus ve Rumen Savaşı*, İstanbul 1933, I, 118 vd.; Ahmed Muhtar, *İntâk-ı Hak*, İstanbul 1930, s. 167, 170-171, 225-240, 250-261; İbnülemin, *Son Sadrazamlar*, IV, 1805-1868; Ahmed Teymur Paşa, *Terâcimü a'yâni'l-karnî's-sâlis 'aşer ve evâ'ilî'r-râbi' 'aşer*, Kahire 1359/1940, s. 53-55; Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, I, 18 vd.; Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul 1945, s. 3 vd.; Muhammed Zeki Mübarek, *el-A'lâmü's-Şarkîyye fî'l-mi'ti'r-râbi'ati 'aşeretü'l-hicriyye*, Kahire 1368/1949, I, 56-58; Ali Fuat Türkçü, *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiye* (haz. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1957, III, 9 vd.; Ali Cevat, *İkinci Meşrutîyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hadisesi*, Ankara 1960, s. 7 vd.; Emine Fuat Tuğay, *Three Centuries Family Chronicles of Turkey And Egypt*, London 1963, s. 3 vd.; Kemal Zülfi Tanerî, *Türk Matematikçilerinden Gazi Ahmed Muhtar Paşa*, Ankara 1963, s. 6; E. Ollier, *The Russo-Turkish War*, London, ts., s. 392 vd., 458 vd.; W. E. D. Allen — P. Muratoff, *Kafkas Harekâtı 1828-1921: Türk-Kafkas Sınırdaki Harplerin Tarihi*, Ankara 1966, s. 108 vd.; Yuluğ Tekin Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği*, Ankara 1968, s. 47 vd.; Rifat Uçarol, *Gazi Ahmed Muhtar Paşa: Askerî ve Siyasî Hayatı*, İstanbul 1989; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "II. Sultan Abdülhamid'in Hal'i ve Ölümüne Dair Bazı Vesikalar", *TTK Belleten*, sy. 40 (1946), s. 705-748; Selim Deringil, "Ghazi Ahmed Mukhtar Pasha and The British Occupation of Egypt", *al-Abhath*, XXXIV, Beirut 1986, s. 13-19; M. Cavid Baysun, "Muhtar Paşa", *İA*, VIII, 516-532; Feroz Ahmad, "Mukhtâr Pasha", *EI*² (İng.), VII, 525-526.

RİFAT UÇAROL

GAZİ ÇELEBİ

(ö. 722/1322)

Sinop'ta hüküm süren
Pervâneoğulları'nın son beyi
(bk. PERVÂNEOĞULLARI).